РЕЦЕНЗИЯ

от **Йордан Ангелов Баев,** професор по съвременна международна история

член на научно жури съгласно Заповед № РД-38-48/27.01.2025 на Ректора на Софийски университет „Св. Климент Охридски“

на научните трудове, представени в конкурса за заемане на щатно осигурена академична длъжност професор за нуждите на катедра „История на България“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология (Съвременна българска история – България и Близкия изток след Втората световна война)

обявен в *Държавен вестник*, бр. 5 от 17 януари 2025 г.

на кандидата **Румяна Димитрова Маринова - Христиди** – доцент в катедра „История на България“ в ИФ-СУ

В обявения конкурс за професор в катедра „История на България” участва само един кандидат – доцент доктор Румяна Димитрова Маринова - Христиди. За нуждите на конкурса кандидатът е представил за рецензиране една монография и 22 научни студии и статии, 12 от тях на чужди езици..

Румяна Маринова-Христиди е възпитаник на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. През 2004 г. защитава докторска дисертация по темата „Просвета и просветна политика в България 1948-1959 г.“, след което преподава като хоноруван асистент в Историческия факултет на Софийския университет. От 2009 г. е редовен асистент, а от 2014 г. доцент в катедра „История на България“. Прави впечатление широкият обхват на тематиката в преподаваните лекционни курсове – съвременна българска история след Втората световна война, идеология и образование, културна дипломация, българо-гръцки отношения.

От 2018 г. доц. Маринова е ръководител на новата бакалавърска специалност „Хебраистика“ в СУ, а от 2024 г. е създател и ръководител на магистърската програма „Израел: История и геополитика“ в Историческия факултет на Софийския университет. Това са единствените в момента предлагани в български академични институции интердисциплинарни учебни програми по такава сложна и актуална проблематика. В исторически план, за пръв път в България през 1952 г. към Института по история на БАН е създадена научна секция „Еврейски изследвания“ (от 1954 г. с название „Хебраистика“) като наследник на Еврейския научен институт с ръководители доц. Ели Ешкенази и доц. Ашер Хананел. В първите години на XXI век за кратко в Нов български университет съществува магистърска програма „Хебраистика“ с ръководител доц. Мира Майер, но впоследствие

лекционните курсове частично са включени в нова магистърска програма за „Средиземноморския свят“.

Преподавателската дейност на Румяна Маринова-Христиди в посочените тематични области е впечатляваща и напълно съответства на изискванията за заемане на авторитетната академична длъжност „професор“. С участието си в шест бакалавърски (от тях една на чужд език по „Еразъм“) и три магистърски програми с общо 16 лекционни курса тя надхвърля многократно изискванията за аудиторна заетост на заеманата хабилитирана длъжност. Нейната академична експертиза има заслужено международно признание с покани за почетни лекции в редица чуждестранни университетски центрове в Хайфа, Тел Авив, Йерусалим, Солун, Милано, Рим, Урбино, Чикаго, Лос Анжелис. От 2011 г. доц. Маринова-Христиди е национален съветник по въпросите на Болонския процес във висшето образование. Член е на Европейската асоциация за еврейски изследвания и на българската делегация към Международния алианс за възпоминание на Холокоста (МАВН).

Списъкът с авторски публикации в последния четвърт век наброява 53 труда, включително три самостоятелни монографии. 15 от публикациите, включително две колективни монографии, са на чужди езици. Представени за рецензиране в настоящия конкурс са една авторска монография „България и Израел 1948-1990“ и още 22 научни студии и статии. Повече от половината от тях (№ 2, 3, 4, 7, 8, 9, 14, 16, 18, 20, 21, 22) са по проблематиката на монографичното изследване, а някои от тях са включени в съдържанието на монографията, поради което ще бъдат рецензирани заедно.

Най-новият монографичен труд на Румяна Маринова-Христиди се състои от две части, всяка от които е посветена на теми, които не са били обект на самостоятелни проучвания в българската историография. За пръв път български историк се опитва да представи обобщено историята на създаването на държавата Израел и нейното развитие в годините на Студената война. В тази първа част на книгата е използван хронологичният подход с последователно разглеждане в 21 параграфи отделните етапи в съвременната израелска история. В края е представена сбита хронология на основните събития от обявяването на „декларацията Балфур“ през октомври 1917 г. за изграждане на „национален дом на еврейския народ в Палестина“ до краткотрайното споразумение за примирие между правителството на Нетаняху и „Хамас“ през януари 2025 г. (с. 281-293). За основа на своето повествование авторката използва „класическият“ труд на авторитетния историк от Оксфорд Мартин Гилбърт (истинска фамилия Голдберг), публикуван и на български език (на български е преведена и друга интересна история на Израел от френско-израелския автор Андре Шураки, бивш съветник на премиера Бен-Гурион и заместник-кмет на Йерусалим). В книгата се използва в значителна степен публикация на друг израелски автор завършил

политически науки в Колумбийския университет, но също представител на „официалната“ ционистка историография – Даниел Гордис. С малко по-критични възгледи е книгата на преподавателя във Факултета по военни изследвания в Кралския колеж в Лондон Аарон Бергман. Много подходящо в труда на доц. Маринова-Христиди е използвана богатата база данни за историческото развитие на Израел от сайта на независимия „мозъчен тръст“ Израелски демократичен институт (IDI), създаден през 1991 г. в Йерусалим като съвместна американско-израелска инициатива.

Пионерският за България труд за историята на държавата Израел не само разкрива в подходящ вид за широката аудитория слабо известни страници за вътрешната политика и за ключови събития и процеси в дълголетния Близкоизточен конфликт, но има важно значение за преподаването на посочените бакалавърска и магистърска програми в Историческия факултет на Софийския университет. Авторката оценява в увода си първата част от книгата само като „необходимо встъпление“ към нейната втора част. Смятам, че тази публикация за историята на Израел неизбежно ще бъде последвана от следващи нейни изследвания, тъй като създаването и последвалото развитие на израелската държава представляват специфично и уникално явление в съвременната световна история. Поради това, ще си позволя да маркирам няколко ключови проблеми, които колегата Маринова-Христиди би могла да разработи в близките години като продължение на изследваната проблематика.

На първо място, заслужава да се направи критичен историографски преглед на основните школи в съвременната израелска историческа наука, които са добре познати извън Израел чрез многобройни публикации в англосаксонския свят. В рамките на „официалната“ ционистка литература има отчетливо изразени концептуални различия, породени включително от различните изходни позиции на двете водещи политически тенденции (Мапай/Партията на труда и Херут/Ликуд). Дори когато се сравнят, например, мемоарите на Давид Бен-Гурион и Шимон Перес с тези на Менахем Бегин, Ариел Шарон и Бенямин Нетаняху, тези различия са ясно подчертани. През последното десетилетие на XX век и първото десетилетие на XXI век се появиха нови поколения историци с изявена критична мисъл т. нар. „Нови историци“ и „пост-ционисти“ (Морис, Папе, Сегев, Коен, Кимерлинг, Мигдал и др.), които си заслужава да бъдат споменати, както и някои израелски историци с арабски произход. В някаква степен техните методологични подходи са повлияни от примера на англосаксонския „постревизионизъм“.

Ключов „екзистенциален“ момент още при създаването на държавата Израел е влиянието на две противоречиви явления. От една страна е сблъсъкът между етатистките и конфесионално-ортодоксалните възгледи (включително спорната практика коя да е дефиницията за „евреин“ – етническият произход или юдаизма), което довежда до

компромисни решения и една от причините премиерът Бен-Гурион да отложи, а впоследствие изостави, публично обявената в Декларацията за независимост задача за приемане на национална Конституция. В тази връзка, от съществено значение е нуждата от по-задълбочено проучване и съпоставяне на противоречивото и двусмислено законодателство от следващите години (Законът за завръщането от 1950 г., Законът за гражданството от 1952 г., Законът за регистрацията от 1965 г. и т. н.). Другото специфично явление е изграждането на израелската нация от три гео-социални групи с различни исторически, културни, конфесионални и лингвистични традиции – ашкенази, сефаради, мизрахим. По аналогичен начин, палестинските араби на територията на държавата Израел (без да се смятат значителните бежански групи, останали в съседни арабски държави) са поне четири групи – израелски граждани с мюсюлманско вероизповедание, израелски граждани с християнско вероизповедание или агностици/атеисти, друзки общности в Северен Израел с особено ислямско вероизповедание (средновековна секта от XI век), жители на номинално „автономните райони“ в Западния бряг и ивицата Газа, които до юни 1967 г. са били съответно йордански и египетски граждани. Очевидно има смисъл да се разяснят и други специфични за Израел понятия и фактори – различията между „мошав“ и „кибуц“, привилегиите на религиозните училища, особеностите на банково-финансовите институции, характерните взаимоотношения с еврейската диаспора зад граница и, преди всичко, „израелското лоби“ (по Миършаймър) в Съединените щати.

Някои представители на българската военноисторическа наука, като бившите преподаватели във Военна академия „Раковски“ Йордан Миланов и Игнат Криворов, когато разглеждат в свои публикации стратегическите и оперативни аспекти и военно изкуство в арабско-израелските войни споменават особените военно-доктринални схващания за националната сигурност и военната политика на Израел. В своя монография за военните конфликти след Втората световна война преди три десетилетия (1995) и авторът на настоящата рецензия изброи някои от специфичните особености, довели до формулиране на военната доктрина на израелското държавно и военно ръководство за „изпреварващ удар“ - поради малката площ страната не притежава стратегическа дълбочина за отстъпление или маневриране; израелската армия и в бъдеще ще е превъзхождана по численост от арабските армии; след започване на въоръжен конфликт времето за постигане на поставените цели, ще бъде ограничено от намесата на великите сили, които са заинтересовани да осигурят влиянието си в този невралгичен район.

Използването единствено на израелски източници за характера, причините и конкретните действия по време на арабско-израелските войни неизбежно води до ограничени методологически подходи и възпроизвеждане на някои пропагандни тези, както е при описанието на Шестдневната война от юни 1967 г. (с. 69-76). Сериозният инцидент от 7 април

1967 г., когато израелски самолети бомбардират сирийската столица Дамаск, както и тезата, че Съветският съюз „подтиквал“ своите арабски съюзници към военни действия с Израел, отразяват по-скоро пропагандни твърдения на правителството в Тел Авив. Не се споменава изобщо за предупредителните послания на съветския министър-председател Алексей Косигин до Леви Ешкол и Линдън Джонсън. Новоразкрити през 2017 г. израелски документи показват, че по време на секретно заседание на парламентарната комисия по външна политика и отбрана на 26 май в отговор на запитвания от депутатите Шимон Перес и Менахем Бегин началникът на Генералния щаб на израелската армия ген. Ицхак Рабин ясно заявява, че е задействан оперативен план за „изпреварващ удар“, а премиерът Ешнол допълва, че правителството ще вземе окончателно решение за нападение до два дни, след очакваното завръщане на външния министър Аба Еван от Вашингтон. На следващия ден представител на американското разузнаване в Израел уведомява своето правителство за израелското решение да се пристъпи към „изпреварващо нападение“. Въпреки това, държавният секретар Дийн Ръск уведомява Москва, че няма информация за подобна подготовка. В действителност, както и при следващата война през октомври 1973 г., двете свръхсили не успяват да използват възможностите си за „сдържане“ на своите „съюзници“ в Близкия изток.

Основната част в монографичния труд и в други публикации на Румяна Маринова-Христиди са посветени на две взаимносвързани теми – за еврейската общност в България и за отношенията между България и Израел. Творчеството на авторката в тази тематична област се отличава с много сериозно осмисляне на редица дискусионни проблеми и тяхното балансирано академично представяне. Именно този задълбочен научен подход отличава доц. Маринова-Христиди от някои емоционални, противопоставени, пристрастни и полемични публикации на други български автори. Вероятно в това е и причината нейни публикации, например по дискусионната тема за „спасяване“ или „оцеляване“ на българските евреи по време на Холокоста през Втората световна война, да бъдат положително оценени и предложени от Организацията на евреите „Шалом“ и в някои международни форуми (включително и във Ватикана) като меродавно българско представяне на това уникално за Европа събитие. И ако за „голямата Алия“ с преселването на българските евреи в Израел 1948-1951 г. първенството принадлежи на доц. Бойка Василева и израелския историк с български корени д-р Шломо Шеалтиел, темата за българо-израелските отношения в целия период до края на Студената война за пръв път е разработена от доц. Маринова-Христиди. Тя е първият български историк (вероятно след покойната доц. Соня Леви), който е имал възможност да проучи ценни документални свидетелства в Централния ционистки архив в Йерусалим и мемориалния комплекс Яд Вашем. Много полезно е и проучването на материали в дигиталния архив на мемориалния музей на Холокоста във Вашингтон. Все пак,

някои от данните от Централния ционистки архив би следвало да се съпоставят и с българските архивни сведения. Такъв е примерът с посещението на патриарх Кирил в Израел през април 1962 г. – информацията от израелския архив е твърде фрагментарна, докато много по-обстойни са докладите за посещението на патриарха от българската легация в Тел Авив и коментарите в местния вестник на български език „Фар-Трибуна“.

Частичното използване и интерпретиране на отделни документални факти водят и до някои неточности. Например, освен Жак Натан също и българският ционистки лидер Витали Хаимов не получава американска виза през ноември 1944 г. и не успява да присъства на сесията на Световния еврейски конгрес в Ню Йорк (с. 152). Именно поради това Хаимов посреща Давид Бен-Гурион в Истанбул и го придружава при посещението му в България през първата седмица на декември 1944 г. Интерпретацията на Максим Бенвенисти, съобщена в личната анкета с доц. Маринова-Христиди през януари 2025 г., за „отстраняването“ след Шестдневната война на български евреи заемали високи партийни и държавни позиции (с. 235), не е обоснована и не отговаря на реалните факти. Рубен Аврамов и Давид Елазар изобщо не са „понижени“, а продължават да са членове на ЦК на БКП и в следващите години, като към тях се присъединяват като членове на ЦК Давид Давидов и Нисим (Нико) Яхиел. На Десетия конгрес на БКП през април 1971 г. дванайсет български евреи са предложени за делегати, а Аврам Меламед по-скоро е „издигнат“ за отговорен редактор на теоретичния орган „Ново време“. Що се отнася до полк. Аврам Молхов, той самият обяснява в свои спомени от 2001 г. причината да бъде временно понижен по предложение на Ангел Цанев заради негова критична статия, но скоро след това става заместник-главен редактор на „Народна армия“. Впрочем, по-големият му брат Яко Молхов заема най-висши армейски позиции – началник на управление и заместник-началник на ГЩ на БНА с чин генерал-лейтенант.

Иновативната и пионерска научна дейност на Румяна Маринова-Христиди в областта на българо-израелските отношения заслужава адмирации и насърчение. Предвид на необходимостта от следващи проучвания по тази актуална и слабо изследвана тематика, ще си позволя да предложа накратко няколко проблемни теми, за които вече съществува достъпна и неизползвана досега документална основа в българските архиви. На първо място, заслужава внимание информационно-административната дейност на българските представителства в Александрия, Кайро и Яфа между двете световни войни, особено заслугите на българския генерален консул в Палестина (1932-1940) Мусса Шелуш. Известният арабист посланик Киряк Цонев погрешно твърди, че не са запазени дипломатическите документи за консулството в Палестина, но те просто се съхраняват в различни описи на архива на МВРИ (ф. 176К). В българската историография досега не е бил дискутиран въпросът за секретната операция на тайната организация „Мосад ле Алия Бет“

съставена от бивши бойци на ударната разузнавателно-диверсионна група „Палмах“ (предшественик на Мосад, Шин Бет и Аман) за организиране на „нелегалната емиграция“ в Източна Европа през 1945-1947 г. Дори д-р Шеалтиел спестява редица детайли в своята обстойна монография (2008), а подробни автентични сведения за тази операция могат да се открият днес например в публичния архив на музея на „Палмах“ в Тел Авив. Тъй като доц. Маринова-Христиди има отделна интересна своя публикация за младежката спортна организация „Макаби“, не е излишно да се припомни, че при организираната „младежка алия“ 1946-1948 г. са подбирани предимно младежи от „Макаби“ и „Ашомер Ацаир“. Досега не е бил разглеждан специално и въпросът за участието на български евреи във войната за независимост, а според електронни данни на сайта за „падналите герои на Израел“ има биографични сведения за близо сто убити младежи в периода февруари-декември 1948 г., които са пристигнали от България. Крайно време е също да се опровергае съзнателно подхвърляната теза за „откупа“ искан от българските евреи за да емигрират в Израел. Архивните български документи показват, че става дума за обичайни такси за издаване на изходни визи и паспорти и за транспортни превозни такси (по железопътен и морски път), които са договаряни с Еврейската агенция в Йерусалим и финансово осигурявани от помощния комитет „Джойнт“ в Ню Йорк (бюрата в Турция и Швейцария).

На пръв поглед, в двете десетилетия без официални дипломатически отношения между България и Израел (1967-1989) не би следвало да се очаква развитие на двустранни контакти. От разкритите преди няколко години голям брой архивни документи (ЦДА, фонд 1Б, опис 81д с над 50 архивни единици за Израел) се открояват неизследвани досега в българската историческа наука проблемни теми – за неофициални сондажи от израелска страна относно възможностите за възстановяване на дипломатическите отношения още в средата на 70-те години, поддържане на търговско-икономически връзки, развитие на обществените и културни контакти чрез т. н. „публична дипломация“. Все още в България няма цялостни проучвания за живота на „българските евреи“ в Израел, въпреки че са налице голям брой лични интервюта (в публикациите на Даниела Колева, Джеки Комфорти и др.), както и свидетелства в периодични медии в Израел на български език (докторският труд на Феня Декало) и други вторични източници.

Наред с дипломатическите архивни колекции съществен извор на историческа информация представляват секретните доклади и информации по линия на българските тайни служби. Съществен принос в монографията и други публикации на доц. Маринова-Христиди е, че за пръв път въвежда в научна употреба ценни материали от архивните колекции на българското контраразузнаване, но значително повече първостепенни данни могат да се открият в архивите на външнополитическото и военно разузнаване, в това число от резидентурите в Кайро, Дамаск, Багдад, Бейрут, Аман, Аден, Триполи, Алжир. Значителен

брой неизползвани досега сведения се съдържат в ежеседмичните справки и бюлетини на КГБ по линия на двустранния „разузнавателен информационен обмен“ между Москва и София. В публикуваните през последните две десетилетия от проф. Кристофър Андрю документи от т. нар. „Архив на Митрохин“ (съхраняван в Кеймбридж) се получиха допълнителни данни на КГБ за активността на българското разузнаване в Израел, а в новоразкритите аналитични справки на ЦРУ могат да се открият сведения за дейността на израелските тайни служби. Тази „чувствителна“ документация за пореден път потвърждава, че дипломацията и разузнаването са двете най-важни и свързани държавни институции в сферата на външната политика и международните отношения.

От концептуална гледна точка все още у нас не е обърнато внимание на ключовия момент за кардинално различие в изходните позиции и същностните интерпретации между българската и израелската историография. Това ясно проличава още при посещението на Давид Бен-Гурион в началото на декември 1944 г. в България и разговорите му с членове на българското правителство. Докато българската историческа наука изключително позитивно оценява съвместната съдба и близки социално-културни връзки между българи и евреи през вековете и особено след създаване на третата българска държава, в ционистката историография този процес на взаимодействие и общо развитие нерядко се оценява като „заплаха“ за „асимилация“ на „самобитната и уникална еврейска идентичност“. Всички исторически и съвременни свидетелства нагледно показват погрешността и несъстоятелността на подобни опасения. Дори в условията на „социален инженеринг“ и изграждане на „единно социалистическо общество“ в следвоенна България, чрез усилията на Еврейския научен институт (1947-1951) и научна секция „Хебраистика“ в ИИ БАН (1952-1966), а по-късно и чрез дейността и публикациите на Организацията на евреите в България е постигнат съществен принос за придобиване, опазване и проучване на богатото еврейско културно-историческо наследство по българските земи.

В една от последните свои научни публикации (№ 2) Румяна Маринова-Христиди разглежда друг важен в съвременната европейска историография проблем – за наличието на антисемитизъм в годините след края на Студената война. Нейната публикация е съзвучна с няколко други международни изследвания за антисемитизма в Европа, появили се в последното десетилетие. Това е още една проблемна тема, която твърде бегло е споменавана в българската научна литература (за разлика от темата за антиеврейското законодателство 1940-1943) и изисква специално обобщено проучване за причини, мотиви, социално-културни групи и форми на проявление. От спорадичните насилствени действия във Враца, Лом, Кюстендил и други градове и идеологическите манифести на Крум Митаков и други публицисти в края на XIX и началото на XX век, през псевдо-историческите памфлети на Михаил Варшавски (проф. Владикин) и подражателските погроми на легионери и ратници

през 1938-1940 г., до „взрива“ от про-нацистки „ултра-патриотични“ брошури през 90-те години на XX век. Не е случайно, че през 2010/2011 г. по сигнал на ОЕБ „Шалом“ и Хелзинкския комитет бе възбуден наказателен процес срещу един от активните пропагандатори на антисемитски прокламации Емил Антонов, а отзвук имаше и при пленарна дискусия в Народното събрание (по повод на реплика на народния представител Дянко Марков). В академичната и експертна литература не би следвало да има теми „табу“, особено когато става въпрос за значими за обществото хуманитарни и морално-етични проблеми. Разбира се, добре е общата дефиниция за „антисемитизма“ на IHRA (2016) да се прилага в прецизиран вид, както е направено в Йерусалимската декларация за антисемитизма от 2021 г.

Приложената институционална справка включва значителен брой забелязани цитирания и отзиви на авторски трудове, от които 13 в Scopus, 10 в Web of Science, 22 в CEEOL. Това нагледно показва, че доц. Маринова-Христиди е познат автор не само сред българската научна колегия, но и в международната историческа общност. Посочени са също участие в 15 национални и международни научни проекта, в шест от които е ръководител на екип. Доц. Маринова-Христиди е научен ръководител на четирима докторанти по съвременна българска история. В приложена справка се удостоверява, че научната продукция на доц. Маринова-Христиди надхвърля значително минималните научни изисквания за заемане на длъжността „професор“ в професионално направление 2.2. (История и археология).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като имам предвид научните достижения на кандидата, значителния преподавателски опит и активно участие в редица научни проекти, бих искал да потвърдя, че постигнатото от нея напълно отговаря на законовите и нормативни изисквания и критерии, включително и посочените в чл. 115 и чл. 119 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Софийския университет, за заемане на академичната длъжност „професор”. Подкрепям убедено кандидатурата на доцент доктор Румяна Димитрова Маринова - Христиди и призовавам уважаемите членове на научното жури да гласуват положително за избирането й за „професор” в професионално направление 2.2. „История и археология“.

Член на научното жури:

/проф. д-р Йордан Баев/

София, 8 април 2025 г.